

УДК 325.85(477.75)

КРИМСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ

Бондаренко К.І.

Крим займає унікальне геополітичне становище в Євразії. Це класична природна, етнічна та геополітична кордонна зона, історичне перехрестя народів та торговельних шляхів. Тут залишили свій слід давньогрецька, давньоримська, іранська, іудаїстська, елліністична, візантійська, мусульманська, генуезька, вірменська та російська культури. Саме тому дослідники цього надзвичайного місця називають його «етнічним мікрокосмосом» [3, с.10].

Постановка проблеми. Проведемо невеличкий історичний екскурс. У XIII-XV сторіччі на південно-західному узбережжі Криму виникає політично автономне князівство Феодоро, яскраве за своїм етнічним складом (алани, греки, караїми, потомки кримських готів та інші). Цей мікрокосмос поєднав у собі місцеві та візантійські греко-католицькі традиції на противагу генуезцям-католикам й мусульманам. Важливою передтечею створення князівства став релігійний конфлікт з-поміж іконоборцями та іконошанувальниками, частина яких врятувалась втечею з Візантії до Тавриди. Таким чином, у Криму не тільки відбувся мініатюрний розкол православ'я: протистояння католицького Заходу й мусульманського Сходу, але й виробилась своєрідна геополітична конфесійна терпимість [4, с.332].

Крим – своєрідний історичний, етнічний котел, в якому народжувалися та асимілювалися різноманітні народи. Ще в античних джерелах відмічено факт змішання народностей, що знайшло своє відображення у термінах «скіфотаври» та «тавроскіфи» [4, с.332]. Тісна асиміляція скіфів із греками сприяла варваризації елліністичної культури. Таким чином, у Тавриді виникли дві неповторні та своєрідні греко-сарматська та греко-скіфська культури.

Російська імперія протягом півтора віків, починаючи з Єкатерининської епохи до сталінських часів, здійснила масштабну депортацію кримських татар та інших місцевих народів (греків, вірмен, болгар, німців). Це підірвало економічний фундамент півострова. Після того як значна частина кримського населення, адаптованого до умов місцевості була депортована, Крим прийшов до занепаду. Російські та інші мігранти, непристосовані до специфічних умов місцевого землеробства, скиглили, що «плохо ростет картоха» [6, с.333].

Протягом періоду з 1783 по 1897 роки найчисельніші міграційні потоки пройшли вздовж Таврійської губернії [12, с.95]. На той час у Криму існували два паралельних соціуми: мусульмансько-татарський та православно-слов'янський. І якщо перший являв собою відокремлений мікрокосмос, то другий був невід'ємною частиною Російської

Імперії. Саме тому тільки після революційного розлому геополітичного простору Російської імперії ідея кримської державності набула своєї актуальності.

Ідея кримської автономної державності завжди була неоднозначною. По-перше, вона пов'язана із історичними сподіваннями кримськотатарського населення, а по-друге, визрівання такої ідеї відбувалося у контексті самовизначення народів та регіонів в умовах розпаду унітарної Російської держави та було обумовлено опором «білих» та «червоних» на околицях, особливо на такій географічно відокремленій території країни, як кримський півострів [2, с.89]. Створення національно-автономного утворення було обумовлене наявністю корінного місцевого населення, який колись мав свою власну державність – Кримське ханство, але не можна й не враховувати зміни етнічного складу населення півострова, що відбулася під час довготривалого перебування Криму у складі Росії. На той час більшу частину населення півострову складали українці та росіяни, чверть – кримські татари та ще одну чверть – представники інших національностей. Національні меншини на той час представляли кримські караїми та кримчаки, які з давніх часів населяють кримський півострів [14, с.47].

Більшість дослідників вважають, що «кримська ідея» у ХХ сторіччі мала дуалістичну природу, однак це протиріччя отримало тимчасове вирішення у зв'язку із виникненням автономії у складі СРСР.

Отже, коли в 1918-1920 рр. реально виникла можливість формування Кримської Автономії, головною підставою тут була наявність кримськотатарського етносу з певними державницькими традиціями й культурною традицією, але характер цієї автономії не міг бути суто етнічним. Кримська Автономія може існувати тільки як засіб узгодження інтересів кримських татар та інтересів іноетнічних верств населення півострова. Як тільки кримських татар було депортовано, потреба в такій автономії відпала й Крим став звичайною областю. Таким чином, створена у 1921 році Кримська Автономія була ліквідована у 1945 році. У травні 1944 року всіх кримських татар (238,5 тис. чоловік) було насильницьки вивезено за межі Криму до Середньої Азії, Сибіру, Середнього Поволжя. Близько 46% переселенців загинуло на шляху та протягом першого місяця виселення [7, с.520]. Масові депортації (нащадків кримських колоністів у 1941 році, кримських татар, греків, вірмен і болгар у 1944) спричинили не тільки черговий занепад низки регіонів півострову, а й перетворили його на зону масового розповсюдження російської мови та культури з абсолютною перевагою російсько-українського населення. Сталінський режим призвів до загибелі Кримської Автономії, до зниження політико-адміністративного статусу Криму до рівня області [6, с.47].

Кінець 60-х років був ознаменований початком повернення депортованих з Криму громадян, а у 1967 оголошено про повернення кримським татарам їхніх конституційних прав. Насправді до кінця 80-х цей процес штучно гальмувався за рахунок обмеження прописки у Криму. Райони облаштування кримських татар виникли поблизу півострова, у Херсонській області України, у Ставропольському та Краснодарському краях Російської Федерації. Наприкінці 1980-х почалась масова міграція до Кримського півострову. За офіційними даними, у 1990 році до Південного берегу Криму переїхало 35 тис. чоловік, у липні 1991 року в Криму облаштувались 135 тис. чоловік, у липні 1993 – 270 тис. чоловік [7, с.520]. На сьогодні у Криму проживають близько 260 тис. чоловік з числа депортованих громадян. Існують прогнози, що процес репатріації

продовжуватиметься протягом найближчого десятиріччя, оскільки за межами лишається понад 100 тисяч депортованих, які прагнуть повернутися на історичну батьківщину.

Недоведена до кінця реабілітація спричинила сплеск політичної активності кримських татар, які у середині 50-х років започаткували кримськотатарський національний рух [5, с.46]. Протягом тривалого часу цей рух не мав єдиного центру та діяв у вигляді ініціативних груп. До 1989 року вимоги татар обмежувались остаточною реабілітацією та поверненням на історичну батьківщину [1, с.96]. Пізніше була остаточно сформована вимога про відтворення Криму як національної автономії кримськотатарського народу та можливість реалізації визнаного міжнародним співтовариством права на самовизначення. Для здійснення встановленої мети були скликані спочатку перший, а потім і другий Курултаї кримськотатарського народу (1991-1993 рр.), була створена система Меджлісів та прийнята Декларація про національний суверенітет Кримськотатарського народу, був розроблений проект Конституції Кримської Республіки (1991-1992) [8, с.147].

Так виникли певні засади кримськотатарської державності, що призвело до появи ідеї про єдиний «кримський народ» поряд із караїмами та кримчаками.

1995-1996 стали роками визрівання нової національної доктрини, причому основою для «зміни поглядів» лідерів кримських татар стало підвищення інтересу європейської спільноти до проблем депортованих народів. Меджлісівські діячі висунули тезу про три рівні даної проблеми, яка начебто повинна бути вирішеною окремо для «депортованих національних груп та для «депортованих осіб», із наданням першій групі найбільших переваг та пільг [9, с.55]. Отже, ідея кримської державності пройшла кризу віки та набула певної трансформації за останнє десятиріччя.

Так, до 1990 року вона базувалась виключно на внутрішньосоюзних нормах права та загалом зосереджувалась на вимогах захисту конкретних прав кримських татар, громадян СРСР. З 1991-1993 підставами для формування кримської ідеї стали права народів на самовизначення як зовнішнє, так і внутрішнє зі створенням власної державності. Період з 1994 по 1996 відзначено активною експлуатацією лідерами кримськотатарського руху проблеми реалізації прав депортованих за національною ознакою громадян. Починаючи з 1996 і до сьогодні ті самі лідери виборюють статус корінного народу для кримських татар. Таким чином, визначити істинну ідеологію лідерів кримських татар на сучасному етапі досить важко.

Висновки. Варто зазначити, що на сучасному етапі створення суто етнічної автономії в Криму реально неможливе, хоч би як цього бажали деякі кримськотатарські політики, так само як неможливе взагалі існування Кримської Автономії без кримських татар, хоч би як цього бажали деякі «російськомовні» політики. Отже, потрібна така ідеологія співіснування, що відбиває інтереси різних верств населення Криму. А така ідеологія може бути сформована лише на ґрунті відповідного розуміння об'єктивного характеру кримської моделі державності.

Список літератури

1. Бекиров И. Право крымских татар, как коренной нации Крыма, на самоутверждение. Украинское государство и современная этнонациональная ситуация в Крыму // Крымські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). – К.:УАН, 1995.
2. Волобуев О.В. Рождение и судьбы новой крымской государственности в первой половине XX века// Отечественная история. – М.: Наука. – Март-апрель 1999. – № 2.
3. Дергачев В.А. Геополитика: Учебник для вузов. – М.: Юнити-Дана, 2004.
4. Дергачев В.А. Крым – евразийский микрокосмос // Известия русского географического общества. – 1997. – Т. 129. – Вып. 2.
5. Джемільов М. Звітна доповідь на III Курултаї кримськотатарського народу // Авдет. – 1998. – 5 червня.
6. Крым в геополитических разломах восточной Европы // Отечественная история. – М.: Наука, март-апрель 1999.
7. Народы и религии мира: Энциклопедия. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1998.
8. О статусе крымскотатарского народа. Проект закона // Международный симпозиум. Проблемы миграции и возвращения депортированных лиц в Украину. – К., 1997.
9. Промова Мустафи Джемільова на церемонії вручення медалі Нанесена // Проблеми міграції. – 1998. – №4(7).
10. Секиринский С.А. Из этнической истории Крыма и Северной Таврии (вторая половина XVIII-начало XX в.) // Советская тюркология. – Баку. – 1988. – № 4.
11. Состав населения Крыма в 1897 и 1921 гг. // Информационно-методический бюллетень. – Симферополь: Дом политического просвещения Крымского обкома КПУ, 1989. – Вып. 3.

Поступила до редакції 16.01.2006 р.